

ДМИТРІЄНКО М.Ф., ТОМАЗОВ В.В.
РІД ПАТОНІВ: ІСТОРИКО-ГЕНЕАЛОГІЧНЕ
ДОСЛІДЖЕННЯ: ДОКУМЕНТИ. – К.: ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ
УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ, 2013. – 344 с.

Генеалогія – чи не найбільш динамічна галузь української історичної науки. За кілька останніх десятиліть вона пройшла карколомний шлях розвитку з майже нульового рівня до статусу поля, на якому працюють десятки науковців-теоретиків і сотні (якщо не тисячі) практиків-аматорів. Щорічно відбуваються фахові конференції, видають книги, захищаються кандидатські та докторські дисертації. У чому ж секрет такого успіху? Який прихований двигун так потужно розганяє рух вітчизняної генеалогії?

Відповідь проста: такі дослідження в першу чергу мотивує індивідуальний інтерес, відчуття причетності власних предків до історії. Виявляється цей інтерес у різноманітних формах: хтось особисто вивчає родинні таємниці, хтось звертається по допомогу до архівів, фахових дослідників або пошуковців-любителів. Водночас популярність родовідної науки оживила й пошуки у традиційних для світової історіографії напрямках. Ідеться про джерелознавчі дослідження та поглиблене опрацювання родинних схем відомих персоналій. Узагалі, у світовій генеалогічній літературі останніми десятиліттями означилась помітна тенденція – написання книг-генеалогій роду за результатами конкретного архівного пошуку. Таким чином авторам вдається розкрити практичне родознавче значення певних видів архівних джерел і популяризувати набір окремих прийомів генеалогічної роботи. Адже кожна родина – унікальна й, відповідно, унікальним є набір джерел, які історію цієї родини відтворюють. Виявилася ця тенденція і в українському родознавстві.

Нещодавно зусиллями відомих українських фахівців у галузі спеціальних історичних дисциплін Марії Дмитрієнко й Валерія Томазова з'явилася подібна ґрунтовна розвідка, присвячена визначному роду Патонів. Публікація складається зі вступного слова академіка НАН України, редактора видання В.А.Смолія (с.5–7), вступу (с.7–17), поколінного розпису сім'ї (с.17–31), списку публікацій, присвячених Патонам (с.31–33), та іменного покажчика (с.336–343). Основну ж частину праці (с.33–336) становлять документи з кількох українських і російських архівів, в яких відображено історію цієї родини.

У вступі автори загально описують стан вивчення історії наукових родин в Україні, логічно підводячи читача до аналізу публікацій, пов'язаних із родом Патонів, «без якого взагалі не можна уявити історію вітчизняної та світової науки». Зупиняються дослідники й на питаннях походження прізвища своїх героїв, і на віровизнанні членів родини, і, звичайно, на історії сім'ї XVIII–XX ст., уже відображеній у публікаціях. Завершує вступ короткий огляд джерел, які

зберегли відомості про родинну історію Патонів, і подяка за співпрацю колективам та керівникам установ, де такі джерела зберігаються.

Важливою частиною будь-якого фахового генеалогічного дослідження є поколінний розпис. Уміщена в ньому систематизована інформація персонального характеру розвиває генеалогічну схему (дерево), подаючи базові відомості з життя окремих членів родини. У нашому випадку також подано розпис сім'ї Патонів, що починається з її найдавнішого відомого персонажа – Георга (згадується в документах 1748–1751 рр.) і закінчується народженою 1984 р. представницею 9-го покоління – Ольгою Олегівною Патон. У розписі зазначено такі відомості: дати й місця народження, хрещення, навчання, роботи, шлюбів, смерті; а також посади, нагороди, звання, хрещені батьки тощо.

Дослідники родини Патонів переважно звертають свою увагу на нащадків Оскара Петровича, а серед них – на лінію Євгена Оскаровича. Водночас доля інших членів родини вивчається недостатньо. Є подібні вади й у рецензованому дослідженні. Наприклад, автори не повідомляють дати смерті Михайла та Петра Оскаровичів Патонів. Хоча сьогодні є ряд публікацій, автори яких пишуть про загибель Михайла в 1919 р. від рук бандитів у Новій Ушиці й смерть Петра наприкінці 1930-х рр. у Бресті.

Принагідно відзначимо, що додатком у книзі вміщено кольорову вклейку з генеалогічною схемою, поданою у традиційній формі дерева. Цей «родовід Патонів», створений авторами й виконаний художницею О.А.Войцехівською, дозволяє одним поглядом охопити понад 300-літню історію роду, швидко з'ясувати місце кожної персоналії у цій схемі.

Наступна невелика за обсягом частина публікації – «Література щодо генеалогії та історії роду Патонів». Вона містить перелік із 25 видань і статей. Це основні дослідження, переважно присвячені найвідомішій, «науковій» гілці цього роду. Безумовно, що коло видань зі згадками всіх Патонів настільки широке, що цілком заслуговує на самостійне історіографічне дослідження.

Найбільша частина книги – документальні матеріали. Увазі читача пропонується 136 документів, час укладання яких охоплює період від 1795 до 2012 рр. Джерела згруповано за хронологічним принципом. Матеріали походять з архівів двох держав – України й Росії. Російські архівосховища представлено установами, розташованими в Москві та Санкт-Петербурзі.

Основні характеристики писемних джерел з історії родини визначаються соціальним походженням і професійною діяльністю її членів. Особливо це стосується станових держав, у нашому випадку – Російської імперії. Але є й види генеалогічних документів, які мають універсальний характер і торкаються всіх верств суспільства. У першу чергу – акти цивільного стану: хрещення, вінчання, відспівування, які у цей час укладалися у церквах. Фіксувалися зазначені відомості в метричних книгах, котрі посідають провідне місце серед генеалогічних джерел завдяки таким своїм рисам, як масовість, повнота збереження, цінність генеалогічної інформації, широта географічного охоплення, хронологія. Широковідомий термін «метрика» має декілька дефініцій: метричне свідоцтво, метричний запис у книзі, власне метрична книга. Оскільки в різні періоди окремі представники родини Патонів належали до лютеранської та православної

церков, серед опублікованих документів подано чимало свідочств про народження і хрещення, укладених церковнослужителями цих двох конфесій.

Але церковні джерела зберігають лише обмежено-конкретну інформацію про людину – ім'я, дата й місце народження, укладання шлюбу, смерті. Ширші відомості про особу потрібно шукати в інших джерелах. Завдяки тому, що Патони були дворянами, служили військовими і дипломатами, деталі життя та праці окремих членів роду відображено у формулярних та повних послужних списках. Тут фіксувалися такі дані: прізвище, ім'я, по батькові, вік на момент укладання списку (у формулярних списках) або число, місяць і рік народження (в повних послужних списках), соціальне походження із зазначенням губернії, де особа народилася, віровизнання, освіта (у формулярних списках указано, якими знаннями володіє особа), військове звання (чин) і нагороди, інформація про проходження армійської служби, зокрема й дати переходу з однієї військової частини до іншої із записом їх назв, а також посади, на яких перебувала особа, участь у бойових діях за час служби, перебування під судом, накладання штрафів та інших стягнень або покарань, сімейний стан (вказано ім'я й соціальне походження дружини, наявність дітей, їх імена, вік на момент укладання списку).

М.Ф.Дмитрієнко і В.В.Томазов використали у своїй публікації документи із зібрання Російського державного історичного архіву у Санкт-Петербурзі. Можливо, подібні екземпляри зберігаються і в інших архівосховищах Росії. Наприклад, формулярні списки генералів, офіцерів, солдатів і чиновників військового відомства за період 1720–1900 рр. належать до фонду №489 «Колекція формулярних списків», а послужні списки командного складу російської армії за 1881–1917 рр. – до фонду №409 Російського державного військово-історичного архіву (Москва).

Серед опублікованих документів родини Патонів дореволюційного періоду окреме місце займають три збірки матеріалів, укладених у процесі підготовки внесення представників родини до дворянських родовідних книг Санкт-Петербурзької та Смоленської губерній. Вони розміщені в переліку окремими групами, із відходом від хронологічного принципу укладання, що, на нашу думку, цілком логічно. У цих групах – згадані вище церковні матеріали, формулярні й послужні списки, а також різноманітні ділові папери – листи, постанови про внесення до дворянських книг, рішення Сенату щодо затвердження таких постанов тощо.

У ХХ ст. фахова діяльність представників родини Патонів, як і переважної більшості їхніх співвітчизників, суттєво змінилася. До того ж у цей час урізноманітнювалася та стрімко збільшувалася кількість документації персонального характеру. Ці особливості відображено в опублікованих у книзі матеріалах. Зокрема представлено витяги з протоколів та інші документи Київської політехніки щодо роботи Євгена Оскаровича, а також і папери, які відображають його діяльність як інженера-проектанта, що датуються першими роками ХХ ст.

Відомості про особу, які в попередній історичний період відкладалися у формулярних списках, у нову добу нотувалися вже в особових (персональних) справах та особових листках обліку кадрів. Радянська пора принесла й такі незвичні раніше персональні документи, як характеристика, біографія та автобіографія.

Публікуючи матеріали радянського періоду, автори-упорядники змінили методику їх візуалізації (адже всі попередні документи подавалися у формі набраних текстів) – відтепер більша частина їх представлена у фотокопіях. Цей підхід має свої переваги: зберігається «дух епохи», читач може ознайомитися з деталями, пропущеними в набраному тексті. Водночас в окремих випадках такий підхід не виправданий. Наприклад, указ Президії Верховної Ради УРСР про присвоєння Євгенові Оскаровичу Патону почесного звання заслуженого діяча науки УРСР (с.257) настільки затемнений, що майже не читається. Щоправда, подібні проблеми стосуються тільки кількох документів з обширного переліку представлених матеріалів.

Відзначимо, що серед архівних справ другої половини ХХ ст., визначених М.Дмитрієнко і В.Томазовим для публікації, зростає кількість «офіціозу», пов'язаного з нагородженнями та обранням Патонів до різноманітних керівних структур. Такий підбір матеріалів має об'єктивні причини – у цей час найвідоміші представники сім'ї досягли вершин у своїй науковій і адміністративній діяльності. З іншого боку, це є непрямим діагнозом однієї давньої невирішеної проблеми радянської й української архівістики – переважного приймання на зберігання документації, яка відображає офіційні сторони життя, а не деталі повсякдення, світогляду, побуту окремих людей, родин, спільнот. Архіви України і сьогодні, на початку ХХІ ст., заповнюють свої сховища переважно планами, звітами та підсумковими таблицями.

Мабуть, серед різних видів історичних джерел найкраще індивідуальність історичної постаті, її емоції передають фото- й відеодокументи. Сповна усвідомлюючи це правило, автори прискіпливо та уважно підійшли до формування у своїй книзі блоку фотододатків. Слід зазначити, що Патони стали об'єктами уваги фотомайстрів доволі рано – найдавніша світлина у книзі, гімназіста Євгена Патона, датується 1886 р. Ціла низка фотографій членів родини періоду рубежу століть належить до портретного жанру. Натомість фото радянської доби вже відзначаються більшою жанровою різноманітністю. Тут, крім індивідуальних і групових портретів, бачимо об'єкти, запроєктовані Євгеном Оскаровичем, фото членів родини у сімейному колі, серед друзів, на відпочинку. Утім, не полишає відчуття, що ця різноманітність могла бути більшою. Можемо припустити, що упорядникам не вдалося знайти, чи щось завадило включити до видання ще «сімейніші» фотографії, які могли б повніше розкрити образ героїв книги. Наприклад, відомо про любов багатьох представників роду Патонів до спорту, однак це захоплення залишилося поза межами видання.

Наприкінці нашого огляду можемо зазначити, що реалізований зусиллями М.Ф.Дмитрієнко та В.В.Томазова історико-археографічний проект став помітним кроком уперед української генеалогії. Це дослідження поглиблює й продовжує традицію вивчення відомих родин, уводить до наукового обігу неznані раніше матеріали з вітчизняних та іноземних архівів. Урешті, завдяки книзі «Рід Патонів: Історико-генеалогічне дослідження: Документи» читач отримав можливість глибше познайомитися з історією роду, який відіграв визначну роль в історії, науці та культурі нашої Батьківщини.

Ю.В.Легун (Вінниця)